

УДК 342.8(477):341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.41>

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: КОРЕЛЯЦІЯ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ ТА ВИКЛИКИ ПОВОЄННОГО ЧАСУ

Скрипнюк О.В.,*директор Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ORCID: 0000-0001-7052-3729***Марцеляк О.В.,***провідний науковий співробітник Інституту
держави і права імені В.М. Корецького НАНУ,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-6686-0255*

Скрипнюк О.В., Марцеляк О.В. Сучасні проблеми виборчого процесу в Україні: кореляція з міжнародними стандартами та виклики повоєнного часу

Вказується, суспільна значущість виборів визначається їхньою роллю як фундаментального елемента демократичного устрою, що відображає рівень розвитку демократичних процесів у державі та сприяє залученню громадян до активної політичної діяльності, подоланню їхнього відчуження від державної влади. Виборчий процес є ключовим інструментом реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державою та формуванні владних структур, становлячи важливий аспект політичної самоідентифікації особи та юридичного закріплення її права на державне управління. Таким чином, виборча система формує межі та зміст політичної правосуб'єктності українських громадян, визначає параметри політичної свободи особистості та її автономії у процесі народовладдя, регулює взаємовідносини між виборцями та українською державою під час обрання Президента України, формування Верховної Ради України, Верховної Ради АРК та інших органів місцевого самоврядування.

Стаття присвячена огляду й комплексному аналізу актуальних проблем виборчого процесу в Україні – як з точки зору ситуації, пов'язаної зі збройною агресією РФ проти України та перспективами проведення перших повоєнних виборів, так і з огляду на тенденції розвитку виборчої доктрини у світі.

В роботі визначено центральні блоки таких проблем: а) встановлення виду майбутніх післявоєнних виборів та особливостей їх призначення; б) особливості забезпечення виборчих прав окремих груп громадян і водночас можливі обмеження таких прав щодо інших груп; в) інфраструктурні, нормативні, технічні та інші потреби органів адміністрування виборів; г) існуючі прогалини чинного законодавства; ґ) суспільно-політичні тенденції та потреби громадянського суспільства на шляху до відновлення політичного процесу в Україні.

На основі детального дослідження зазначеної проблематики здійснено низку пропозицій щодо можливих шляхів їх вирішення з акцентом на забезпечення балансу інтересів виборців, відповідності міжнародним виборчим стандартам та національної безпеки.

Ключові слова: вибори, виборче право, виборчий процес, принципи виборчого процесу, права виборців, виборчі цензи, міжнародні виборчі стандарти, територіальна організація виборів, реєстр виборців, передвиборна агітація, цифровізація, новітні комунікаційні технології.

Skrypnyuk O.V., Martseljak O.V. Current issues of the electoral process in Ukraine: correlation with international standards and post-war challenges.

It is indicated that the social significance of elections is determined by their role as a fundamental element of the democratic system, reflecting the level of development of democratic processes in the state and contributing to the involvement of citizens in active political activity, overcoming their alienation from state power. The electoral process is a key instrument for the implementation by citizens of the constitutional right to participate in state governance and the formation of power structures, constituting an important aspect of a person's political self-identification and legal consolidation of his right to state

governance. Thus, the electoral system forms the boundaries and content of the political legal personality of Ukrainian citizens, determines the parameters of the political freedom of the individual and its autonomy in the process of democracy, regulates the relationship between voters and the Ukrainian state during the election of the President of Ukraine, the formation of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea and other local self-government bodies.

This article provides a comprehensive review and analysis of current issues in the electoral process in Ukraine – both from the perspective of the situation caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the prospects for holding the first post-war elections, as well as in light of global trends in the development of electoral doctrine.

The article identifies the main blocks of such issues, namely: a) determining the type of future post-war elections and the specifics of their scheduling; b) features of ensuring electoral rights for certain groups of citizens, as well as possible restrictions of such rights for other groups; c) infrastructural, regulatory, technical, and other needs of election administration bodies; d) existing gaps in current legislation; e) socio-political trends and the needs of civil society on the path to restoring the political process in Ukraine.

Based on a detailed study of these issues, the article offers a number of proposals for possible solutions, with an emphasis on balancing voters' interests, compliance with international electoral standards, and national security.

Key words: elections, electoral law, electoral process, principles of the electoral process, voter rights, electoral qualifications, international electoral standards, territorial organization of elections, voters' register, electoral campaigning, digitalization, latest communication technologies.

Постановка проблеми. Сучасний етап національного державотворення, ускладнений розпочатою Росією війною проти України, актуалізує проблему гарантування забезпечення в нашій країні конституційного принципу народовладдя, який ґрунтується, перш за все, на визнанні українського народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, коли він уособлює собою найвищу та первинну владу і реалізує це шляхом виборів.

Соціальна цінність виборів полягає в тому, що вони виступають важливим атрибутом життя суспільства, характеризують ступінь демократизму державного режиму і спрямовані на забезпечення активної участі громадян у політичному житті країни, створення умов для подолання відчуження громадян від влади. Вони є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть реалізувати своє право на управління державними справами, на формування системи влади, являють собою один з істотних моментів політичного самоствердження громадян, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою. Цим самим вибори визначають обсяг та зміст політичної правосуб'єктності громадян України, окреслюють сферу політичної свободи особи, її автономію в процесі здійснення народовладдя, визначають умови взаємовідносин між виборцями та українською державою в процесі виборів Президента України, формування Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та інших місцевих представницьких органів.

Суспільна значущість інституту виборів ставить на порядок денний питання формування в Україні представницьких органів публічної влади в сучасних реаліях війни з Росією. Актуалізує його той факт, що термін повноважень Президента України, як і депутатів Верховної Ради України уже завершилися, а повноваження представницьких органів місцевого самоврядування мають завершитися уже скоро. Однак з огляду на існуючі нині обставини, викликані триваючою агресією з боку країни-окупанта, шанси на проведення таких виборів у передбачений законом строк вбачаються вкрай малоімовірними.

З правової точки зору ситуація видається цілком зрозумілою: під час дії правового режиму воєнного стану строки повноважень згаданих органів, посадових осіб подовжуються відповідно до фундаментального принципу континуїтету влади (ст.ст. 108 та 90 Основного Закону відповідно), що за своєю сутністю покликаний забезпечити стабільність державно-владних інституцій за будь-яких обставин. Окрім того, такий стан справ підкріплений положеннями чинного законодавства, а саме частини 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що містить пряму заборону на проведення усіх типів виборів під час дії правового режиму воєнного стану.

Разом з тим, варто відзначити, що, хоча з початку повномасштабного вторгнення парламент провадить суттєву законотворчу роботу, з цілком зрозумілих причин така діяльність вже не є всеохоплюючою, тож питання, що стосуються правового регулювання реалізації форм безпосередньої демократії, лишаються поза належною увагою. Втім, враховуючи важливість виборів в контексті легітимності діяльності представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, дуже важливо підійти до їх організації вже готовими в плані завчасної підготовки належної правової бази перших післявоєнних виборів у нашій країні.

Кількість існуючих на сьогодні проблем, що потребують нагального вирішення ще до початку майбутнього виборчого процесу є вкрай суттєвою: питання забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), прав громадян-біженців, що перебувають за кордоном, питання актуалізації даних Державного реєстру виборів (далі – ДРВ), особливості територіальної організації виборів та проблематика виборчої інфраструктури, відновлення активного й конкурентного суспільно-політичного життя й інформаційного простору, а також цілий пласт проблематики, що є актуальною не лише для України, але й для світу в цілому – інспірованої розвитком новітніх технологій та їх застосуванням у повсякденному житті.

Стан опрацювання проблематики. Тема дослідження перспектив та потреб перших повоєнних виборів є предметом досліджень вітчизняних фахівців з виборчого права, конституціоналістів, а також представників інших галузей суспільних наук – політології, соціології, спеціалістів з соціальних комунікацій. Окремі аспекти еволюції конституційно-правового регулювання сучасної доктрини виборів також розглядаються у працях українських правників. Зокрема, слід відзначити роботи О. Афоніної, Н. Камінської, Ю. Ключковського, А. Крусян, Б. Мохончука, П. Стецюка, В. Серьогіна, В. Шамрая та ін.

Втім, навіть з урахуванням належного рівня наукового опрацювання означених проблем в їх конкретних аспектах, комплексне систематизоване дослідження сучасних проблем виборчого процесу в Україні в аспекті кореляції з міжнародними стандартами та викликами повоєнного часу ще не проводилися. Вочевидь, такий стан справ дає простір для поглибленого дослідження існуючих проблематик не лише по окремоті, але й їх взаємозв'язку як системних викликів сучасності.

Дослідження має на **меті** здійснення ідентифікації, аналізу існуючих проблем у сфері національного виборчого права в контексті перших повоєнних виборів в Україні – як тих, що пов'язані безпосередньо з наслідками війни, так і тих, що викликані загальними тенденціями розвитку конституційно-правової доктрини у світі – та означення векторів для подальших академічних досліджень, покликаних дати рух вирішенню викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Сучасні процеси вітчизняного державного будівництва актуалізують цілий ряд проблемних правових питань, пов'язаних з виборами, що нині є вагомими й суттєвими в контексті проведення перших післявоєнних виборів, які умовно можна розподілити на дві групи:

- проблеми внутрішнього характеру, викликані війною в Україні;
- проблеми міжнародного характеру, зумовлені світовими тенденціями еволюції правового регулювання законодавства про вибори на ґрунті технологічного розвитку.

До першої групи, як випливає з її означення, належить унікальна за своєю природою та сутністю проблематика, що спіткала нашу країну внаслідок інтервенції країни-агресора. Відтак ця група викликів до вітчизняних науковців та законотворців є найбільш складною і потребує не просто пошуку відповідей на запитання – але новаторських підходів, при тому таких, що їх апробація буде відбуватися одразу на практиці.

Варто відзначити, що, окрім вже згадуваної законодавчої заборони на проведення виборів, саме перша група досліджуваних проблем є основною підставою до визнання ще й фактичної неможливості організації та проведення виборів в Україні на засадах дійсної демократичності – із повноцінним дотриманням існуючих міжнародних стандартів, втілених у принципах, котрі закладені положеннями статей Розділу II Виборчого кодексу України (далі – ВКУ), а також статті 21 Кодексу.

1. Розпочати перелік проблем варто з найбільш контроверсійного питання щодо встановлення виду перших повоєнних виборів з урахуванням того факту, що конституційні строки призначення й проведення вже сплили, а однозначно ідентифікувати такий вид виборів, послуговуючись існуючим інструментарієм, не видається можливим. При тому це питання не є виключно доктринальним, що підіймається заради потреб класифікації, а навпаки – максимально практично орієнтованим, процедурним, адже від виду виборів залежатимуть суб'єкт та строки їх призначення.

Для загальнодержавних виборів національним законодавством передбачено лише три можливих варіації (види) виборів:

- чергові, тобто такі, що проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України (ч. 2 ст. 76 ВКУ) або ж Верховної Ради України (ч. 2 ст. 135 ВКУ) та у передбачений Конституцією України день (остання неділя березня п'ятого року повноважень для Президента та остання неділя жовтня п'ятого року повноважень для парламенту) – *вочевидь умови, передбачені для проведення цього виду виборів дотримати вже априорі неможливо у зв'язку зі спливом строків*;
- позачергові, що, виходячи з положень Основного Закону (ст. 77, 103) проводяться у зв'язку з достроковим припиненням повноважень Президента й Верховної Ради відповідно – *аналогічно з попереднім видом виборів розглядати перші повоєнні вибори у якості позачергових теж неможливо, адже маємо ситуацію навпаки із вимушеним подовженням строків повноважень*;

- повторні (нині передбачені лише для виборів Президента України, адже у зв'язку з впровадженням нової виборчої системи пропорційного характеру ВКУ не містить ані прямої вказівки на можливість проведення таких у контексті виборів народних депутатів України, ані процедури проведення повторного голосування на підставах визнання виборів на окремих дільницях, в територіальних округах такими, що не відбулися – більше того, відповідно до тексту п. 2 ч. 1 ст. 182 ВКУ Центральна виборча комісія зобов'язана встановити результати виборів депутатів незалежно від кількості виборчих дільниць, територіальних округів, на яких (в межах яких) голосування не було організовано і проведено відповідно до вимог Кодексу), які є похідними від перших двох типів виборів та проводяться у зв'язку зі специфічними обставинами, котрі не дозволили встановити результати голосування або ж визначити особу, яку було обрано Президентом України, або така особа не набула мандата у порядку та в строк, встановлені законом.

Для місцевих виборів, окрім зазначених вище видів виборів, передбачені також проміжні, додаткові й перші вибори. Та жоден з цих видів виборів також не дозволяє віднайти відповіді на питання щодо виду перших повоєнних виборів.

Натомість у наукових колах точаться дискусії з приводу можливого виду виборів, що могли би відповідати ситуації. До прикладу, Ю. Ключковський відзначає, що післявоєнні вибори слід розглядати як **«відкладені»** або ж **«відкладені чергові»**, а рішення про визначення суб'єкта їх призначення має прийматися на основні внесення змін до Конституції або ж здійснення тлумачення Конституційним Судом України. Натомість экс-заступник Голови ЦВК А. Магера схиляється до визначення таких виборів як **«післячергових»**, особливості проведення й призначення яких регулюватимуться спеціальним законом, що існуватиме паралельно з Виборчим кодексом та доповнюватиме його положення відповідно до реалій та потреб перших повоєнних виборів.

Втім, обидва варіанти передбачають повноцінне встановлення нового виду виборів, що також продукує низку питань. Видається найбільш логічним створювати не цілу концепцію нового виду виборів, а назвати речі своїми іменами в буквальному сенсі – **«перші повоєнні вибори»**. Хоча слід погодитися з думками зазначених вище правників на рахунок потреби як у внесенні у майбутньому змін до Конституції (задня уникнення суперечностей щодо повноважень із призначення таких виборів, які теоретично можуть корелювати з положеннями ст. 19 Основного Закону), так і з необхідністю створення спеціальної нормативно-правової бази для проведення таких виборів. В цьому ж аспекті також слід вказати на те, що іншим чином, окрім як спеціальним законом, встановити належний порядок проведення окремого виду виборів не вдасться, адже в іншому разі ми стикаємося з ситуацією, коли потрібно надати тлумачення положень Виборчого кодексу, за умов, що Конституційний Суд України не наділений такою компетенцією, а суди загальної юрисдикції здійснюють лише казуальне, а не доктринальне тлумачення норм законодавства.

Найбільш логічним видається особливий закон «перехідного періоду» про перші повоєнні вибори в Україні, який би діяв лише разово для кожного з типів виборів, у доповнення до положень Виборчого кодексу, на час проведення перших післявоєнних виборів Президента, Верховної Ради та місцевих виборів. Адже очевидним є той факт, що потреби таких виборів є унікальними, неповторними за своєю природою, а відтак потребуватимуть належного правового підґрунтя, що дозволило би задовольнити з нормативної точки зору їх потреби, не створюючи при цьому фундаментально нових правових конструктів. Ця теза є також виправданою в аспекті відсутності потреби вносити кардинальні зміни до Виборчого кодексу, які доведеться прибирати одразу після проведення перших повоєнних виборів задля забезпечення подальшого транзиту законодавства до обставин мирного часу. Натомість з юридико-технічної точки зору рішення про зазначення у Перехідних положеннях ВКУ відсилки на дуальне й взаємодоповнююче регулювання запропонованого виду виборів, коли особливості організації та проведення таких встановлені окремим законом, а загальні підвалини містяться у Кодексі, видається найбільш раціональним.

2. Друга з поточного блоку проблем пов'язана із належним забезпеченням виборчих прав громадян України – ВПО та біженців, що полишили межі держави після початку повномасштабної війни. Водночас ця проблема нерозривно пов'язана із питанням актуалізації даних ДРВ, адже без належного оновлення усього масиву даних гарантувати реалізацію права голосу громадянам України буде просто неможливо.

Відповідно до положень частини 4 ст. 7 Виборчого кодексу України, підставою реалізації виборцем свого права голосу на виборах є його включення до списку виборців на виборчій дільниці. Органи ведення ДРВ на основі даних, що містяться у Реєстрі, формують попередні списки виборців для кожної звичайної, спеціальної та закордонної виборчих дільниць. Тож без наявності виборця у відповідному списку на тій дільниці, на котру він прибув, голосування буде неможливим.

Масштаб проблеми розкривається через цифри:

- за даними Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) близько 3,7 млн українців станом на початок 2025 року є внутрішньо переміщеними особами, які все ще мешкають в Україні, однак у зв'язку з веденням бойових дій були змушені покинути свої домівки [1];

- 6,9 млн українців є біженцями, зокрема 6,35 млн – у країнах Європи та ще 560 тисяч в інших країнах світу [2].

Згідно з положеннями ст. 22 Закону України «Про Державний реєстр виборців» на низку органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб покладається обов'язок щодо надання необхідної інформації стосовно виборців щомісячно.

Однак варто згадати, що на підставі постанови ЦВК № 61 від 24 лютого 2022 року було тимчасово припинено функціонування Державного реєстру виборців. Відновлення функціонування (відповідно і актуалізація даних, ведення ДРВ) відбулося лише у грудні 2023 року (постанова ЦВК № 83 від 22 грудня 2023 року).

Окрім того, що останньою із зазначених постанов прямо вказувалося на неможливість відновлення функціонування органів ведення Реєстру на окремих територіях у зв'язку з веденням бойових дій [3] в принципі, очевидними стають і обставини з наявності суттєвої прогалини в роботі органів за час призупинення діяльності Реєстру.

Ще один показник – офіційні дані ЦВК про кількість випадків зміни виборчої адреси: 11,5 млн таких, або ж 33% від усіх записів у Реєстрі, було виявлено станом на вересень 2024 року. Окрім того, виявлено також 33 тисячі випадків перейменувань та понад 3 тисячі найменувань нових вулиць [4].

Зрозуміло, що за таких умов, а також в силу наявності певної кількості громадян України, що з тих чи інших причин проживають на тимчасово окупованих територіях, а також осіб, що перебувають за кордоном, однак не зареєстровані на консульському обліку, повноцінна актуалізація відомостей Реєстру є вкрай складним викликом.

Одним з найбільш реалістичних шляхів вирішення проблеми з оновленням даних у Державному реєстрі виборців могла би стати **активна реєстрація виборців** в межах певного відведеного часового проміжку з моменту початку виборчого процесу.

Відкритим залишається також питання голосування громадян України за кордоном, адже організація подібного процесу в умовах колосальної кількості біженців з технічної точки зору є завданням ледве чи реальним.

З одного боку є потреба забезпечити цих громадян правом голосу. Але кількість закордонних виборчих дільниць, що існували досі, аж ніяк не розрахована на таку кількість виборців. З іншого – зробити це слід так, аби не порушити принцип рівності виборців, надаючи певні привілеї окремим групам виборчого корпусу. З огляду на це розглядати цілком можливі способи вирішення проблеми з практичної точки зору, як-от голосування на протязі декількох днів (ще одна причина – порушення конституційних приписів щодо проведення голосування одним днем) або ж електронне *[чи будь-який інший вид дистанційного]* голосування виключно для українців за кордоном, не є можливим у правовій площині.

Тож єдиним вірним виходом зі становища має бути цілеспрямована робота Міністерства закордонних справ України, консульських установ з активізації співпраці з органами державної влади у країнах ЄС щодо оновлення двосторонніх угод, які стосуються питання сприяння забезпеченню змоги громадянам України реалізувати свої виборчі права на території кожної окремо взятої країни – щоправда, цей спосіб потребуватиме виділення значно більших бюджетних коштів на організацію та проведення голосування у закордонному виборчому окрузі.

3. Наступна група завдань до вирішення представлена питаннями можливих обмежень виборчих прав.

По-перше, щодо виконання вимог кандидатами на виборні посади критеріїв цензу осілості в контексті знову ж таки перебування надзвичайно великої кількості громадян України за кордоном в якості біженців. Вочевидь усі, хто перебував і продовжує перебувати за межами України, за умови, коли разовий їх виїзд за кордон перевищує 90-денний строк, а кількість днів щорічного перебування на території України менша за 183 дні (у розумінні проживання на території України відповідно до норм частини 4 ст. 75, частини 4 ст. 134 ВКУ), не матимуть права балотуватися на наступних виборах.

З точки зору норм закону проблем наче б то не виникає, однак варто вказати на міжнародні стандарти у цьому питанні, а саме на положення Кодексу належної практики у виборчих питаннях, відповідно до якого Венеційська комісія стоїть на позиціях оцінки цензу осілості як рудиментарного, що не схвалюється демократичною спільнотою [5, с. 51]. Варто також вказати на рішення ЄСПЛ у справі Мельниченко проти України, зі змісту якого вбачається, крім іншого, що особа, котра перебувала за кордоном у якості біженця з офіційно підтвердженим статусом, розглядається як така,

що зберігає за собою право балотуватися на виборні посади, не порушуючи при цьому вимогу щодо постійного проживання на території України протягом останніх 5/10 років [6].

По-друге, відкритим залишається питання пов'язане з «паспортизацією» громадян України, що перебували в окупації або перебувають і досі. Частина 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює, що будь-який акт (рішення, документ), виданий на тимчасово окупованій території незаконними органами, є недійсним і не створює правових наслідків (окрім актів, які засвідчують народження, смерть, укладання та розірвання шлюбу, наразі вони беруться до уваги судами України). Крім того, частиною 6 ст. 5 зазначеного Закону встановлено, що примусове автоматичне набуття громадянства України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства російської федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства нашої держави.

Але як бути з визначенням критерію примусовості, в умовах, коли відомо, що мали місце випадки добровільного порядку отримання громадянства країни-агресора особами, що проживали чи проживають на окупованих територіях? Вочевидь, подібного характеру рішення передбачають розгляд справ у суді в індивідуальному порядку або ж потребуватимуть прийняття політичного рішення про цілковиту амністію громадян України, котрі під час проживання в окупації отримали паспорти РФ незалежно від підстав та причин цього юридичного факту.

Третім підпунктом окресленої групи проблем виступає питання позбавлення виборчих прав громадян, що вчинили злочини проти основ національної безпеки. Щодо пасивного виборчого права все зрозуміло – так званий моральний ценз або ж ценз судимості передбачений національним законодавством. Але станом на сьогодні практики позбавлення активного виборчого права осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень будь-якого ступеню тяжкості не існує. Хоча реалії засвідчують: щонайменше на перших повоєнних виборах така міра може бути цілком виправданою, адже йдеться про право голосу на демократичних виборах, котрим володіють особи, що працювали власне проти незалежної й демократичної Держави Україна в інтересах окупантів.

З цього приводу слід звернутися до практики ЄСПЛ. Зокрема Судом встановлено, що загальна й автоматична заборона на участь у виборах для всіх ув'язнених суперечить ст. 3 Першого протоколу до ЄКПЛ, адже будь-яке обмеження прав повинно бути пропорційним і мати достатній зв'язок між санкцією та поведінкою особи (*Hirst v. The United Kingdom*) [7]. Водночас Суд визнає, що позбавлення виборчих прав для осіб, засуджених до відбування покарання за певні злочини може бути пропорційним, якщо не застосовується автоматично до всіх ув'язнених і має чіткий зв'язок з тяжкістю злочину (*Scoppola v. Italy* [8], *Myslihsaka and Others v. Albania* [9]). Такого роду санкція повинна бути результатом індивідуального рішення суду, яке враховує обставини конкретної справи (*Frodal v. Austria* [10]).

Як бачимо, подібна можливість дійсно існує й практикується у європейських країнах, хоч і з велими серйозними застереженнями. Однак механізм реалізації обмежень будь-яких прав, у тому числі виборчих, має бути дуже детально пропрацьований таким чином, аби не перетворитися на інструмент політичної боротьби з опонентами чи свавілля відносно мешканців деокупованих регіонів. До того ж, така новела потребуватиме не лише точкових змін до законодавства, але й внесення змін до ст. 71 Конституції, а також надання відповідних супровідних роз'яснень Конституційним Судом, оскільки передбачає впровадження додаткових обмежень відносно принципу загального виборчого права.

4. Окремим пластом проблем, пов'язаних з майбутніми виборами в Україні, виступає аспект їх територіальної та інфраструктурної, логістичної компоненти – тобто технічні можливості (й особливості) організації й проведення виборів.

Насамперед, слід вказати на необхідність перегляду меж територіальних виборчих округів, що ще до початку повномасштабної війни була обумовлена триваючою окупацією низки регіонів – нині ця ситуація лише погіршилася; а також існуванням таких округів, дільниць на цих округах у безпосередній близькості до лінії фронту, що робить неможливим гарантування безпеки учасників виборчого процесу під час проведення виборів у таких зонах навіть після завершення війни.

У випадку з цим спектром проблем говорити про будь-яке нормативне врегулювання до завершення війни не видається можливим, оскільки остаточна оцінка ситуації, прийняття відповідних рішень про можливість або ж неможливість проведення виборів на певних територіях, буде доцільним лише за фактом оцінки ситуації після настання миру – з належною ревізією територій, внесенням відповідних змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», а також виходячи з практичних аспектів існування можливості забезпечити організацію та перебіг виборчого процесу із дотриманням його фундаментальних принципів та у відповідності до міжнародних виборчих стандартів за рахунок прийняття точкових рішень Центральною виборчою комісією, як це було на всіх попередніх виборах, починаючи з 2014 року.

До того ж, тектонічні зрушення демографічної ситуації також вимагають корегування меж розподілу виборчих дільниць з огляду на обмеження кількості виборців, що можуть бути віднесені до однієї дільниці. А цей перерозподіл у свою чергу потребує наявності вже актуалізованих даних з ДРВ.

У сенсі інфраструктурних викликів постає питання про фізичну руйнацію приміщень виборчих комісій, на що також вказує ЦВК у вже згадуваній Постанові за № 54 від 20 вересня 2024 року, де прямо зазначається, що на сьогодні зруйновано або пошкоджено понад 7,5 тисяч приміщень для голосування та/або приміщень дільничних виборчих комісій [4]. Вочевидь ця ситуація потребує вирішення не тільки шляхом віднаходження нових приміщень для голосування або ж виборчих комісій на місцях, але й пошуків можливостей із забезпечення належного зберігання й транспортування виборчої документації, відновлення ліній передач даних для системи «Вибори».

Тож поточна група проблем потребує не лише роботи законотворця, але й активної участі ЦВК, органів ведення Реєстру, органів державної влади на місцях – більше того, наперед врегулювати означені питання не є можливим, оскільки центральну роль у їх остаточному вирішенні відігравати буде дійсна ситуація на момент зупинення російської агресії й завершення дії правового режиму воєнного стану.

5. Варто також вказати на ще деякі з існуючих проблем перших повоєнних виборів в Україні, сутність котрих частково виходить за межі виключно нормативного регулювання суспільних відносин.

Перша з них – потреба у відновленні конкурентного політичного середовища та плюралізму в інформаційному просторі. Цей процес не можна врегулювати виключно прийняттям якогось нормативно-правового акту – йдеться про створення підґрунтя у суспільстві для такого відновлення, а відтак про політичну волю з одного боку в частині пом'якшення цензури й запобігання фактичному застосуванню певних адміністративних, кримінальних та інших санкцій за критику рішень та дій влади, й про готовність суспільства до відновлення політичного життя й трансформацію інформаційного простору – з іншого.

Без реалізації зазначених заходів говорити про дійсну демократичність виборів, реалізацію принципів чесних та вільних, справжніх виборів (як з позиції положень ВКУ, так і в контексті розуміння таких принципів у відповідності до положень ст. 21 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.) не вбачається можливим.

Інша проблема, або ж радше питання, адже саме таким – неоднозначним та контроверсійним воно виступає – електронне (або ж інтернет-) голосування. Цій тематиці присвячено велику кількість наукових робіт, що забезпечили цілком гідний ступінь вивчення глибини й розмаїтості проблематики, а також практик зарубіжних країн в частині проведення процедури голосування із допомогою здобутків науково-технічного прогресу, тож можна відзначити, що достатній доктринальний базис для впровадження подібної новели існує (*беззмістовно в контексті поточного дослідження вкотре підіймати питання кореляції такої процедури із принципами таємного голосування, вільних виборів та уникнення можливості багаторазового голосування*).

Втім, основним запобіжником на шляху до повноцінної імплементації такого інструменту у національну виборчу практику залишається критерій довіри суспільства – а отже знову ж таки повертаємося до принципу чесності виборів та добре відомої тези федерального судді США Б. Футея: «якщо у виборців немає впевненості у справедливому і чесному виборчому процесі, вони не матимуть довіри і до інших складових політичного процесу» [11, с. 23]. Без суттєвого підвищення рівня суспільної довіри до виборів, влади в цілому не слід розглядати за доцільну новелу із впровадження масштабного (всезагального) електронного голосування в Україні.

6. Остання глобальна група проблем, що пов'язана з еволюційними трендами у сфері регулювання виборчих правовідносин, представлена викликами, що обумовлені розвитком новітніх комунікаційних технологій та мають вплив на відносини з приводу проведення передвиборної агітації на мережевих ресурсах – онлайн-платформах.

Засвідченням значущої ролі цієї проблематики є сучасна структура споживання інформаційного (новинного) й зокрема політичного контенту. Чудовий приклад – останнє аналітичне дослідження Детектор медіа з тематики медіаграмотності українців, котре засвідчує, що переважна більшість респондентів використовують інтернет як основне джерело отримання новин (76%); амбасадорами сегменту є не пошукові ресурси, а соціальні медіа (в якості джерела отримання суспільно-політичних новин), при тому лідером залишається Telegram з 60% респондентів, слідом за ним у якості такого джерела називають YouTube (37%) та Facebook (26%), при тому що не користуються відповідними мережевими ресурсами взагалі лише 16, 11 та 31 відсотки опитуваних відповідно [12, с. 38-39].

Подібну ситуацію з перевагами на користь соціальних медіа в якості основного джерела політичних новин можна прослідкувати й за кордоном. Так до прикладу, дослідження в Сполучених Штатах вказують на те, що 54% респондентів дізнаються про політичні новини саме з соціальних мереж. Однак варто відзначити, що існує чітка тенденція до надання переваги цьому джерелу інформації з боку молодших поколінь – у віковій групі 18–29 років цей відсоток сягає 71, а в групі 30–49 років – 61% [13, с. 2].

Щоправда, в ЄС телебачення все ще виступає основним джерелом новин для громадян, а на долю соціальних медіа як пріоритетного ресурсу відведено усього лиш 37% ринку споживання новин. Однак останні стрімко зростають, що засвідчується динамікою їх росту на 11 пунктів усього лиш за 1 рік [14].

Відповідно саме у мережі, на онлайн-платформах, розгортаються найбільш запеклі агітаційні баталії в період проведення виборів у зарубіжних країнах. При тому довгий час цей простір залишався поза належною увагою законодавців і, відповідно, поза контролем за змістом, формою та джерелами фінансування такої передвиборної агітації. Безумовно, такий стан справ загрожував порушеннями принципів чесних, вільних, рівних виборів, вимог щодо транспарентності виборчих кампаній політичних суб'єктів.

Саме тому у Європі та Штатах почалася активна розробка відповідної нормативно-правової бази урегулювання означеного вектору питань. В цьому плані одним з основних акцентів, крім відзначених вище напрямків роботи щодо забезпечення належного контролю за матеріалами передвиборної агітації на онлайн-платформах, а також забезпечення транспарентності процесів їх фінансування, була сформована також вимога щодо особливого порядку використання алгоритмічних систем та засобів штучного інтелекту (ШІ), що широко використовуються нині мережевими ресурсами для оптимізації рекламних алгоритмів за рахунок вивчення персональних уподобань, поведінкових особливостей користувачів у мережі (особливо в контексті захисту персональних даних громадян). Ця вимога підкріплена, окрім низки обмежень щодо розпорядження отриманими даними, також і нормами про необхідність зробити відкритим процес формування цільових аудиторій таргетованої реклами, аби користувач міг зрозуміти, чому і на основі яких уподобань він/вона були включені до певного сегменту аудиторії [15, 16].

Крім згаданого, основними контурами розв'язання існуючої проблематики визначаються наступні:

- важливість дотримання балансу публічних інтересів, інтересів користувачів, посередників в особі самих онлайн-платформ та інтереси індустрії в цілому;
- розробка системи санкцій за порушення норм спільного регулювання або ж відмову від такої співпраці;
- необхідність створення незалежних спеціально уповноважених органів з наглядовими функціями для співпраці з онлайн-платформами в процесі створення норм спільного регулювання вказаних відносин;
- утворення незалежних постійно діючих органів консультативного характеру, що складались би з представників експертного середовища та громадянського суспільства, і надавали би необхідну фахову підтримку вищезгаданим структурам [15].

Тож і нам в свою чергу слід звернути особливу увагу на розробку змін до виборчого законодавства, а саме Розділу VIII ВКУ, пов'язаних із впровадженням належного регулювання суспільних відносин з приводу провадження передвиборної агітації на онлайн-платформах, адже донині для вітчизняного законодавства ця сфера залишається виявом однієї з найбільш вагомих прогалин, а відтак і простором для маніпуляцій, зловживань правами, різноманітних порушень чинного виборчого законодавства.

До того ж, не слід забувати, що онлайн-ресурси – це не замкнуте середовище, а отже нам слід поміркувати над питанням убезпечення себе від можливого втручання у вибори країни-агресора шляхом просування певних наративів, здійснення інформаційних кампаній, або ж прямої підтримки кандидатів на виборах під час виборчого процесу перших повоєнних виборів.

Окреслені у цьому блоці питання, хоч і різняться за своєю природою від тих, що інспіровані виключно триваючою війною, так само потребують нагального вирішення, а відтак – подальшої розробки у царині правничої науки із наступною підготовкою проєктів конкретних змін до чинного законодавства, адже залишаючи подібну сферу поза увагою, ми ризикуємо поставити під сумнів не лише дотримання окремих міжнародних виборчих стандартів, але й зіткнутися з новими загрозами для національної безпеки.

Висновки. Таким чином, поточне дослідження дозволило ідентифікувати, систематизувати та структурувати блоки сучасних проблем виборчого процесу в Україні і на основі комплексного аналізу таких окреслити низку шляхів їх розв'язання, зокрема:

1. визначити вид майбутніх виборів в Україні як «перших повоєнних виборів», які мають бути проведені на основі спеціального прийнятого парламентом України закону, що має доповнити Виборчий кодекс із урахуванням специфічних потреб таких виборів на етапі післявоєнного відновлення країни;
2. уладнати проблему формування списків виборців шляхом запровадження інституту «активної реєстрації виборців» в якості найбільш прийнятної способу владнання проблеми з актуалізацією даних Державного реєстру виборців;
3. вирішити питання із обмеженнями виборчих прав громадян – як в частині їх усунення (щодо цензу осілої ВПО та громадян-біженців, що перебувають за межами України), так і в частині застосування таких (обмеження виборчих прав окремих груп громадян в індивідуальному порядку та в інтересах національної безпеки);
4. негайним вирішенням широкого спектру питань технічного характеру, що стосуються стану й потреб виборчої інфраструктури, потреб у змінах меж територіальних виборчих округів, виборчих дільниць;
5. усуненням на законодавчому рівні суттєвих нормативних прогалин в частині регулювання передвиборної агітації, викликаних упровадження в життя здобутків науково-технічного прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukraine Emergency. USA for UNHCR. URL: <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/> (дата звернення: 17.05.2025).
2. UNHCR Operational Data Portal. Last updated 17 April 2025 – Source: UNHCR collation of statistics made available by the authorities. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 17.05.2025).
3. Про деякі питання часткового відновлення функціонування автоматизованої інформаційно-комунікаційної системи «Державний реєстр виборців» / Постанова ЦБК від 22 грудня 2023 р. № 83 URL: <https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-deyaki-pitannya-chastkovogo-vidnovlennya-funktsionuvannya-avtomatizovanoi-informatsiyno-komunikatsiynoi-sistemi-derzhavniy-reiestr-vibortsiv.html>.
4. Про відновлення функціонування автоматизованої інформаційно-комунікаційної системи «Державний реєстр виборців» у частині обліку виборчих дільниць, які існують на постійній основі / Постанова ЦБК від 20 вересня 2024 р. № 54. URL: <https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-vidnovlennya-funktsionuvannya-avtomatizovanoi-informatsiyno-komunikatsiynoi-sistemi-derzhavniy-reiestr-vibortsiv-uchastini-obliku-viborchih-dilnits-yaki-isnuyut-na-postiyniy-osnovi.html>.
5. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеційської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. 500 с.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельниченко проти України» (17707/02) (Страсбург, 30 березня 2005 р.) – База даних законодавства України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_352#Text.
7. European court of human rights. Case of Hirst v. The United Kingdom (74025/01) (Strasbourg, 6 October 2005). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442>.
8. European court of human rights. Case of Scoppola v. Italy (126/05) (Strasbourg, 22 May 2012). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111044>.
9. European court of human rights. Case of Mysliha and Others v. Albania (68958/17) (Strasbourg, 24 January 2024). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-228353>.
10. European court of human rights. Case of Frodl v. Austria (20201/04) (Strasbourg, 4 October 2010). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98132>.
11. Футей Б. Захист голосів: погляд із Сполучених Штатів. *Вибори та демократія*. 2010. № 4(26). С. 23–27.
12. Індекс медіаграмотності українців: 2020-2024. П'ята хвиля. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження. За ред. М. Наумової, к.с.н., на замовлення ГО «Детектор медіа». URL: <https://detector.media/doc/images/news/archive/2021/240621/2024-mli-ukr-full.pdf>.
13. Pew Research Center survey of U.S. adults conducted Jan. 22-28, 2024. "How Americans Get Local Political News". URL: <https://www.pewresearch.org/journalism/2024/07/24/consumption-and-sources-of-local-political-news>.
14. Flash Eurobarometer. Media & News Survey 2023. Conducted by Ipsos European Public Affairs. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3153>.

15. Recommendation CM/Rec(2022)12 of the Committee of Minister to member States on electoral communication and media coverage of election campaigns dated 6 April 2022 / Council of Europe Committee of Ministers. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a6172e.
16. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) / European Parliament and Council of Europe. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>.